

med b. Ca'fer es-Sanhâcî eser üzerine bir şerh yazmıştır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1724). 2. *el-Câmî' fi uşûlî'd-dîn ve'r-red 'ale'l-mülhidîn*. İbn Hallikân'ın beş ciltlik bir nüshasını gördüğünü kaydettiği eserin (*Vefeyât*, I, 28) zamanımıza ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. 3. *Nûrû'l-'ayn fi meşhedî'l-Hüseyn*. Hulefâ-yi Râşidîn'in meşruiyeti, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, oğlu Yezîd'e Ehl-i beyt hakkındaki vasiyeti, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya gidişi ve Yezîd ordusu ile mücadelesi gibi konuları Ehl-i sünnet açısından ele alan bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde çeşitli yazma nüshaları bulunan kitap (Hacı Mahmud Efendi, nr. 4703, 4731) ayrıca yayımlanmıştır (Kahire 1291). 4. *Edebü'l-cedel. Şerhu Edebi'l-cedel* adıyla kayıtlı olan bir nüshası Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 9329). 5. *Şerhu'l-Fürû'*. İbnü'l-Haddâd'a ait esere yapılmış bir şerhtir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1257). İsferrâyînî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu'l-i'tikâd* (İsferrâyînî, s. 119); *Ta'cizü'l-Mu'tezile* (Nesefî, I, 112); *el-Muhtasar fi'r-red 'alâ ehli'l-i'tizâl ve'l-kader* (İsferrâyînî, s. 119); *el-Vaşf ve's-sıfa* (a.g.e., s. 119); *el-Haly fi uşûlî'd-dîn* (Sübkî, IV, 259); *Tahkîku'd-de'âvî* (İsferrâyînî, s. 119); *Me'âlimü'l-İslâm* (*Hedyyetü'l-'ârifîn*, I, 8); *el-Muhtelefi fi uşûlî'l-fıkh* (İsferrâyînî, s. 119); *Ta'likâ fi uşûlî'l-fıkh* (Sübkî, IV, 257); *Tertîbü'l-mezheb* (İsferrâyînî, s. 119); *Şerhu't-Tertîb* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1403); *Mesâ'ilü'd-devr* (Sübkî, IV, 257).

Ebû İshak el-İsferrâyînî'nin fıkıh usulüne dair görüşleri üzerine Abdullah b. Zeyd el-Müslim tarafından *Ârâ'ü Ebî İshak el-İsferrâyînî el-uşûliyye* adıyla bir çalışma yapılmıştır (1414/1994, Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû İshak el-İsferrâyînî, 'Akıde (nşr. R. M. Frank, *MİDEO*, sy. 19 [1989] içinde), s. 133-134, 141; Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, s. 143-144; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 42; II, 660; İsferrâyînî, *et-Tebşîr* (Kevserî), s. 119; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *eş-Şâmil* (nşr. Helmut Klopfer), Kahire 1988-89, s. 24; a.mlf., *el-Kâfiye fi'l-cedel* (nşr. Fekviyye Hüseyin Mahmûd), Kahire 1399/1979, s. 18; Nesefî, *Tebşîratü'l-edile* (Salamé), I, 112, 305; II, 586-587, 664; Şehristânî, *el-Milel*, Beyrut 1395/1975, I, 100; İbn Asâkir, *Tebîinü ke-zîbî'l-müfterî*, s. 244; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-fukahâ'tü's-Şâfi'iyye* (Muhyiddin Ali Necîb), Beyrut 1413/1992, I, 312-314; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 28; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzi'l-'akl ve'n-naql* (nşr. M. Reşad Sâlim), Riyad 1979, I, 85-86; III, 382; VI, 253, 350; VII, 224-225, 440-441; a.mlf., *Minhâcû's-sünne* (nşr. M.

Reşad Sâlim), Riyad 1406/1986, II, 296; III, 75, 240; V, 86, 244; Sübkî, *Tabakât*, IV, 256-262; İbn Hacer el-Heytemî, *el-İ'lâm bi-kavâti'l-İslâm*, Beyrut 1407/1987, s. 11-12; *Keşfü'z-zunûn*, I, 45; II, 1257, 1403; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâtü'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1369/1949, s. 166; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, I, 8; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, II, 492-494; Abdülgafîr el-Fârîsî, *el-Halkatü'l-ülâ min târihi Nisâbü'r*, Kum 1403, s. 151-152; R. M. Frank, "al-Ustâdh Abû İshak: An 'Akida Together With Selected Fragments", *MİDEO*, sy. 19 (1989), s. 144-173.

SALİH SABRİ YAVUZ

İSFERÂİYİNÎ, İsmâüddin

(عصام الدين الإسفرائيني)

Ebû İshak İsmâüddin İbrâhîm
b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferrâyînî
(ö. 945/1538)

Arap dili, kelâm ve mantığa dair
şerh ve hâşiyeleriyle tanınan âlim.

873'te (1468) Horasan'ın Nîşâbur şehri yakınındaki İsferrâyîn'de doğdu. Birçok âlim ve devlet adamı yetiştiren bir aileye mensuptur. Eş'arî kelâmcısı ve usul âlimi Ebû İshak İbrâhîm b. Muhammed el-İsferrâyînî'nin (ö. 418/1027) neslinden gelmektedir. Soyunda Timur'a başvezirlik yapanlar da vardır. Babası İsferrâyîn kadısı idi. Dedesi Arabşâh da zamanın ileri gelen âlimleri arasında yer alıyordu. Annesi, İsmâüddin Dâvûd el-Havâfî en-Nîsâbü'rî'nin kızıdır (Tûnekî, IV, 376). İsferrâyînî, ilk öğrenimini İsferrâyîn'de tamamladıktan sonra Abdurrahman-ı Câmî'den dil, belâgat ve edebiyat dersleri aldı. Onun varisiyle Nakşibendî şeyhlerinden Ubeydullah Ahrâr'a intisap etti.

İsferrâyînî'nin, dil, mantık, felsefe ve kelâma dair verdiği derslerle İsferrâyîn, Horasan ve Mâverâünnehir'de şöreti yayıldı. Daha sonra gittiği Herat'ta Timur'un oğlu Mirza Şâhruh'un kurduğu Sultâniyye Medresesi ile Âdiliyye Medresesi'nde ders okutmaya devam etti. Ancak Kadı Ebû'l-Meâlî el-Herevî'nin, mantık ve felsefe ilimlerinin öğretilmesi ve öğretilmesinin câiz olmadığı yolundaki fetvasının yöneticileri etkilemesi üzerine Herat'tan sürüldü (a.g.e., IV, 378). 926 (1520) yılında ayrılarak Buhara'ya gitti. Buhara hâkiminin iltifatına mazhar olan İsferrâyînî burada da derslerini sürdürdü (a.g.e., IV, 376).

İtikadda Eş'arî, amelde Hanefî olan İsferrâyînî, Ubeydullah Ahrâr'ın kabrini ziyaret için gittiği Semerkant'ta vefat etti ve şeyhin kabri yakınına defnedildi. 943

(1536), 944, 950 (1543) ve 951 yıllarında öldüğünü kaydeden de vardır (İbnü'l-İmâd, VIII, 291; Serkîs, II, 1330; Brockelmann, *GAL*, II, 540). Bazı kaynaklarda Anadolu'ya göç edip vefatına kadar burada ikamet ettiği de zikredilmiştir (Hân-sârî, I, 180; Tûnekî, IV, 379). Kadî Beyzâvî tefsirinin Amme cüzüne yazdığı hâşiyeyi Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf etmiş olması bu görüşü teyit etmektedir. Bununla birlikte eserini Kanûnî'ye İran seferi sırasında sunmuş olması da mümkündür.

Dil, belâgat, mantık, felsefe ve kelâm gibi akıl ilimlere ilgi duyan İsferrâyînî bu alanlarda büyük başarı sağladı. Eserlerinin araştırmacı bir ruhu yansıtmaları, değişik görüşleri değerlendirip eleştirmesi, ince ve karmaşık meseleleri çözmesi gibi özellikleri sebebiyle kaynaklar onu "imam, allâme, muhakkık, müdekkik, evhadü'l-muhakkîk" gibi sıfatlarla anmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan birçok klasik metne yazdığı şerh ve hâşiyeler büyük ilgi görmüştür. Bunların en meşhurları, Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı üzerine kaleme aldığı *el-Aṭṭel* adlı geniş şerhiyle hocası Molla Câmî'nin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si üzerine yazdığı *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'ye yaptığı hâşiyedir. Oğlu Sadreddin İsmâil ile torunları Ali, Muhammed ve Ahmed, ayrıca Emîr Ebûl-feth eş-Şerefi el-Hüseynî, İsferrâyînî'nin öğrencileri arasında zikredilmektedir.

Eserleri. A) Dil, Belâgat ve Edebiyat. 1. *el-Aṭṭel*. Sekkâkî'ye ait *Miftâhu'l-ʿulûm*'un belâgata dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvî tarafından telhisi ve yeniden düzenlenmesiyle meydana gelen *Telhîşü'l-Miftâh*'ın serhidir (I-II, İstanbul 1284). Müellif, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin aynı eser üzerine yazdığı *el-Muṭavvel*'e (geniş şerh) nisbetle *el-Aṭṭel* (en geniş şerh) adını verdiği eserle Teftâzânî'ye sıkça eleştiriler yöneltmiştir. 2. *Hâşiyeye 'alâ Muhtasarî'l-me'ânî*. Hatîb el-Kazvî'nin belâgata dair *Telhîşü'l-Miftâh*'ına Teftâzânî tarafından yazılan şerhin (*Muhtasarü'l-me'ânî*) hâşiyesidir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 518). 3. *Hâşiyeye 'alâ Hâşiyeti's-Semerkandî 'alâ Şerhi'l-Muṭavvel*. Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ına Teftâzânî'nin yazdığı şerhin Ebû'l-Kâsım es-Semerkandî tarafından yapılan hâşiyesine yazdığı hâşiyedir. Hem bu hâşiyenin hem de onun üzerine Sadreddinzâde Muhammed Sâdir b. Feyzullah'ın kaleme aldığı *Ta'likât*'ın yazma nüshaları mevcuttur (a.g.e., I, 517). 4. *Mizânü'l-edeb* (*fi'l-ʿulûmî's-selâse: eş-Şarf ve'n-*

naḥv ve'l-belâga). Fâzıl Muhammed Mîrek et-Taşkendî tarafından 'Ucâletü'l-beyân adıyla şerhedilmiş ve Şerḥu Mîzânü'l-edeb adıyla basılmıştır (İstanbul 1286, 1289). Eserin sarf kısmını da Şerḥu Bâbi's-şarf min Mîzânî'l-edeb adıyla Taşkendî (Kemâleddin Mehmed Efendi) şerhetmiştir (Kahire 1290). 5. Şerḥu Risâleti'l-isti'âre. Ebû'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkandî'nin Risâletü'l-isti'âre'sinin (er-Risâletü's-Semerkandîyye) şerhidir (İstanbul 1270, 1276; Tunus 1283). Bu şerh üzerine, başta şârihin torunu Ali b. İsmâil Sadreddin olmak üzere birçok kişi tarafından hâşiye yazılmıştır (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, II, 247). 6. Şerḥu'r-Risâleti'l-Vaz'îyye (li'l-İcî). eş-Şerḥu'l-İşâmî li'r-Risâleti'l-Vaz'îyye adıyla da anılan eser Adudüddin el-İcî'nin risâlesinin şerhidir (İstanbul 1274). 7. Risâle fi'l-beyân ve'l-i'câz (İstanbul 1256/1840). 8. Risâle fi 'ilmi'l-mecâz. Eseri Abdülbâkî b. Muhammed el-Ârif şerhetmiş, Ahmed el-Mevlevî de Farsça'ya çevirmiştir (eserin şerh ve tercümesinin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL Suppl., II, 571). 9. Hâşiyetü'l-İşâm 'ale'l-Câmî. Abdurrahman-ı Câmî'nin, oğlu Ziyâeddin Yûsuf için İbnü'l-Hâcib'in nahve dair eseri el-Kâfiye üzerine yazdığı el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'îyye adlı şerhine hâşiyedir. İsferyânî, hâşiyede hocası Câmî ile Câmî'ye hâşiye yazan Abdülgafûr-i Lârî'ye sık sık eleştiriler yöneltmiştir. Medreselerde büyük ilgi görmüş olan hâşiyenin birçok baskısı yapılmıştır (Kalküta 1233, 1256; İstanbul 1235, 1256, 1259, 1276, 1281, 1306, 1307, 1309, 1313, 1320; Lucknow 1265, 1285; Kahire 1276; Kazan 1307). Hâşiyetü'l-İşâm üzerine de birçok hâşiye yazılmıştır (hâşiyeler ve yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 369; Suppl., I, 531). 10. Şerḥu'l-Kâfiye fi'n-naḥv (li'bni'l-Hâcib). Medrese öğrencileri arasında ilgi görmüş ve çeşitli baskıları gerçekleştirilmiştir (İstanbul 1256, 1313). İsferyânî, bu şerhinde eserin diğer şârihi Radî el-Esterâbâdî'ye muâraza yapmayı amaçlamıştır. Şerh üzerine hâşiyeler de yazılmıştır (Brockelmann, GAL, I, 369; Suppl., I, 531). 11. el-Ferîd fi'n-naḥv (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, nr. 68, 165/21). 12. Risâle fi tahkîki'd-delâleti'l-Vaz'îyye (Brockelmann, GAL Suppl., II, 571). 13. Hâşiye 'ale'l-Çârperdî. Ahmed el-Çârperdî'nin İbnü'l-Hâcib'in Şâfiye'si üzerine yazdığı şerhe hâşiyedir (Brockelmann, GAL Suppl., I, 535).

İsferyânî'nin bu konulara dair diğer eserleri de şunlardır: Şerḥu's-Şâfiye fi't-taṣrîf (li'bni'l-Hâcib; Keşfü'z-zunûn, II, 1022), Şerḥu'l-'Avâmîl (li'l-Cürçânî), Muḥtaşar fi'n-naḥv, Şerḥu'l-Muḥtaşar (fi'n-naḥv), Risâle fi'l-isti'ârâtî'l-bed'îyye ve'l-hakîka ve'l-mecâz (Farsça), Risâle fi'l-isti'ârât (yazma nüshası için bk. Brockelmann, GAL Suppl., II, 571), el-Uşûl 'alâ Muḥtaşari't-Telḥîs, Şerḥ-i Kaşide-i Bürde (Farsça).

B) Kelâm, Mantık, Tartışma Âdâbı. 1. Hâşiyetü'l-İşâm 'alâ şerḥi's-Sa'd 'ale'l-'Akâ'idî'n-Nesefiyye. Necmeddin Ömer en-Nesefî'nin muhtasar akaid kitabına Sa'deddin et-Teftâzânî'nin Şerḥu'l-'Akâ'id adıyla yazdığı şerhe hâşiyedir (İstanbul 1249, 1276, 1304; Kahire 1321, 1329). 2. Hâşiyetü'l-İşâm 'alâ Şerḥi'l-Kuṭb 'ale's-Şemsiyye fi'l-mantık. Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin risâlesine Kutbuddin er-Râzî'nin yazdığı Tahfîrî'l-kavâ'idî'l-mantikiyye fi şerḥi's-Şemsiyye adlı şerhin hâşiyesidir (İstanbul 1266). Eserin et-Taṣavvurât (İstanbul 1289) ve et-Taṣdîkât (İstanbul 1259) adlı bölümleri ayrıca basılmıştır. 3. Şerḥu Tehzîbi'l-mantık ve'l-keḷâm. Teftâzânî'ye ait eserin şerhidir (Brockelmann, GAL Suppl., II, 304). 4. Şerḥu'l-Âdâbî'l-'Aḍudiyye (Brockelmann, GAL, II, 268; Suppl., II, 288). 5. Şerḥu Tavâli'u'l-envâr min meṭâli'i'l-enẓâr. Kâdî el-Beyzâvî'nin kelâma dair eserinin şerhidir (Keşfü'z-zunûn, II, 1116). 6. Hâşiyetü'l-İşâm 'alâ Şerḥi's-Seyyid 'ale'l-Mevâkıf. Adudüddin el-İcî'nin kelâma dair eserinin Seyyid Şerîf el-Cürçânî şerhine hâşiyedir. 7. Şerḥu'l-'Akâ'idî'l-'Aḍudiyye (a.g.e., II, 1144). 8. Şerḥu'l-Muḥaşşal. Fahreddin er-Râzî'nin felsefe ve mantığa dair eserinin şerhidir. 9. Şerḥu'l-Gurre fi'l-mantık (li's-Seyyid el-Cürçânî). Şerḥu'r-Risâleti'l-kübrâ fi'l-mantık (li's-Seyyid el-Cürçânî) da denilen eser Farsça olup üzerine öğrencisi Ebû'l-Feth eş-Şerîfî hâşiye yazmıştır (a.g.e., I, 637; Brockelmann, GAL Suppl., II, 571). İsferyânî'nin bu konulardaki diğer eserleri de şunlardır: Şerḥu Kitâbi Mantıki's-Şerî'a, Risâle fi tahkîki'l-maḥşûrâtî'l-erba' (fi'l-mantık), Risâle fi beyânî'n-neseb beyne'l-kazâyâ (fi'l-mantık), Risâle fi mebhâşi takṣîmi'l-kazîyye (fi'l-mantık), Hâşiye 'alâ Şerḥi'l-Hüseyniyye fi âdâbî'l-baḥş ve'l-münâzara (Keşfü'z-zunûn, I, 39).

C) Tefsir, Fıkıh, Tasavvuf, Şemâil. 1. Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî (Hâşiye 'alâ Envârî't-Tenzil). Beyzâvî tefsirinin A'râf sû-

resinin sonuna kadar hâşiyesidir (Brockelmann, GAL, I, 531; Suppl., I, 738). 2. Hâşiye 'alâ Cüz'î 'Amme min tefsîri'l-Beyzâvî. Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf edilen eserin Rabat ve Tahran'da (Sipehsâlâr Medresesi Kütüphanesi'nde iki nüsha) yazmalarının olduğu kaydedilmektedir. 3. Hâşiye 'alâ şerḥi'l-Vikâye. Tâcüşşerî'a'ya ait Vikâyetü'r-rivâye adlı eserin Sadrüşşerîa Ubeydullah el-Mahbûbî tarafından yapılmış şerhinin hâşiyesi olup "Kitâbü'l-Büyûc" a kadar gelmektedir (Brockelmann, GAL Suppl., I, 648). 4. Ta'likât 'ale't-Telviḥ. Sadrüşşerîa'nın Tenkîhu'l-Uşûl'ü üzerine Teftâzânî'nin yazdığı şerhin hâşiyesidir (Brockelmann, GAL, II, 277; Suppl., I, 637). 5. Şerḥu's-Şemâ'il. Ebû İsa et-Tirmizî'nin eserinin şerhidir (Brockelmann, GAL, I, 170; Suppl., I, 268). 6. Şerḥu'l-Evrâd. Nakşibendî tarikatinin evrâdına dair bir eserdir (İstanbul 1276, 1283).

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, I, 39, 41, 637; II, 1022, 1116, 1144, 1146; ayrıca bk. tür.yer.; İbnü'l-İmâd, Şezerât, VIII, 291; İbnü'l-Gazzî, Divânü'l-İslâm (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Beyrut 1411/1990, III, 292; Hânsârî, Ravzâtü'l-cennât (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Tahran 1390/1970, I, 179 vd.; Tüneki, Mu'cemü'l-muṣannifîn, Beyrut 1344/1925, IV, 375-379; Serkis, Mu'cem, II, 1330-1331; Brockelmann, GAL, I, 170, 369, 531; II, 247, 268, 277, 369, 410-411, 540; Suppl., I, 268, 517, 518, 531, 535, 637, 648; 738; II, 288, 304, 571; Hediyyetü'l-'ârifîn, I, 26-27; Kehhâle, el-Müntehab min maḥtûṭâtî'l-Medîneti'l-münevvere, Dimaşk 1393/1973, s. 54, 56; a.mlf., el-Müstedrek, Beyrut 1406/1985, s. 29; Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirîn, I, 20; Sâlihîyye, el-Mu'cemü's-şâmîl, I, 64-66; el-Kâmûsü'l-İslâmî, I, 98-99.

İSMÂİL DURMUŞ

İSFERÂYİNÎ, Şehfûr b. Tâhir

(شَهفُور بن طاهر الإسفرائینی)

Ebû'l-Muzaffer İmâdüddin

Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir

b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferyânî
(ö. 471/1078)

Kelâm, fıkıh ve tefsir âlimi.

Muhtemelen V. (XI.) yüzyılın başlarında İsferyânî'de doğdu. Bazı kaynaklarda İsfahânî nisbesiyle anılmasından dolayı İsfahan'da da bulunduğunu söylemek mümkündür. Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin öğrencisi oldu ve onun kızıyla evlendi. İlim tahsil etmek amacıyla seyahatler yaptı, İbn Muhmîş ez-Ziyâdî'den hadis dinleyip rivayet etti, Zâhir eş-Şehhâmî de kendi-